

MEVLÂNÂ'YA GÖRE OLUMLU DÜŞÜNMENİN YOLU VE İNSAN YAŞAMINA KATKISI

Dr. Osman Nuri KÜÇÜK*

Dış dünyayı kendi kişisel bilincinden ibaret görmeye meyilli olan insanın, diğer insanları ve karşılaştığı olayları değerlendirmesinde, baktığı şeyde öne çıkardığı ve algıladığı hususlar belirleyici olmaktadır. Bir şeyin olumsuzlukları üzerinde odaklanan kişinin o şeyle ilgili zihninde uyanan imge olumsuz olacağı gibi bunun aksi de aynı derecede geçerlidir.¹ Bu yüzden insanın bir şey hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri, aslında kendi bakış açısını ve zihninde o şeye biçtiği kendi zihinsel imgesini ifade etmektedir denilebilir. Duyularımızı, dış dünyaya açılan pencereler şeklinde nitelendirebiliriz. İnsan, kendi kişisel bilincinin, dış dünyayı oluşturduğuna ve kendi yaşantısının afâkî “nesnel gerçekliği”, tam bir biçimde temsil ettiğine inanır.² Ancak bu değerlendirmelerin ve kendi dışımızdakilere verdiğimiz yanıtların ve ahlâkî yarguların, bir şuur düzeyinden diğerine ilerledikçe köklü bir değişime uğrayabileceğini görünce insan, önceki değerlendirmelerine şaşırır.³ Bu nedenle Mevlânâ bizlere şöyle seslenir:

“Kime kötü gözle bakarsan bil ki kendi varlık dairenden bakmaktasın, sen *fenâ* olduğundan onu *fenâ* görmektesin. Eğri merdiven basamağının gölgesi de eğri olur.”⁴

İnsanlar hakkındaki değerlendirmelerimizin izafiliğini, aşağıdaki beyitlerde ifade eden Mevlânâ, ardından gelen îzahında da bunun sebebi olarak zâhiri göz ve aslı göz ayrımına atıfta bulunur. Böylece gözün, baktığı şeylerde zihnin görmek istediği şeyleri göreceği hususuna işaret eder. Zihnin görmek istediği şey; insanın o ana kadarki sahip olduğu birikim ve hayat vizyonunu, dolayısıyla algılamaya hazır hâle geldiği şeyi ifade etmektedir diyebiliriz. Göz, bu vizyon ve arka plan doğrultusunda bir algı gerçekleştirmekte;⁵ ayrıca bu algısal alanın belirlenmesinde kişinin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiye de etkili olmaktadır. Mevlânâ bu konuda şöyle der:

“Birisi, senin gözüne yılan gibi görünür ama bir başkasının gözünde o, güzeldir.

Çünkü senin gözünde onun küfrünün ve kötülüğünün hayali vardır. Hâlbuki o dostun gözünde onun müminlik hayali vardır.

Görüyorsun ya... Bu bir kişide iki iş de var. O gâh balık olur, gâh olta!

Yarı mümin, yarı kâfir. Yarı hırs, yarı sabır!

Senin Yezdan'ın buyurdu ki: ‘Fe-minkum mu'minun ve minkum kâfir (İçinizde mümin de var, kâfir de) eski putperest de’⁶

Bir sığır gibi... Yarı kara, yarı ay gibi bembeyaz...

Her kim bu yarısını görürse onu reddeder; öbür yarısını gören ise onu arzular, almak ister.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Norman Vincent Peale, *Olumlu Düşünmenin Gücü*, çev.: Şahin Cüceloğlu, Sistem Yay., İstanbul 2001, s. 37.

² Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji*, s. 30.

³ Grof, *Kozmik Oyun İnsan Şuurunun Yeniden Keşfi*, s. 119.

⁴ *Mesnevî*, c. V, b. 1973'den sonraki başlık.

⁵ İnsanın baktığı şeyleri görüp değerlendirmesini sağlayan bu bâttî göz hakkında çağdaş bir araştırma için bkz. Ken Wilber, *The Eye of Spirit: An Integral Vision for a World Gne Slightly Mad*, Boston: Shambhâla Publications, 1997.

⁶ “O, sizi yaratan Allah'tır. Sizin bir kısmınız kâfir ve bir kısmınız mümindir” ayetinden (Teğâbun 64/2) iktibâs edilmiştir. Mevlânâ ayeti insanları ayrı, ayrı farklı inançta olmaları şeklinde değil de bir kişinin içinde farklı birbirine zat olumlu ve olumsuz düşüncelerin toplanmış olması şeklinde işâni bir tarzda yorumlamaktadır. (Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, c. III, s. 176). Aynı ayeti bu yönde yorumlayan diğer bazı müfessirler de bulunmaktadır. (Tahirü'l-Mevlevî, c. VI, s. 208).

Yusuf, kardeşlerinin gözünde canavar gibiydi, fakat aynı Yusuf, Yakup'un gözünde huri gibiydi.

Fer' gözü, kötü hayal yüzünden onu çirkin gördü; aslı göz ise görünmez (nâ-pedîd)dir.

Zâhiri olan gözü, o aslı gözün gölgesi bil. Bil ki; o (aslı göz) her ne görürse, bu (zâhiri göz) de onu görür."¹

Mevlânâ, sohbetlerinden birinde de olumlu düşünmenin insana sağlayacağı pragmatik sonuçları şöyle izah eder:

"Bir kimse, başka biri hakkında iyi şeyler söyler ve düşünürse, o hayır ve iyilik esasen kendisindedir. Gerçekte kendisini övmüştür. Şunun gibi hani: Birisi evinin çevresine güller, papatyalar dikerse her bakışında gül ve papatya görür ve kendini daima cennetteymiş gibi hisseder. Kişi de insanların iyiliğini söylemeyi huy edinirse, onların iyiliğini söyleye söyleye sonunda o kişiye karşı içinde bir sevgi oluşur. Sevgiliyi anmaksa gül bahçesi gibi insana güzel koku ve esenlik verir. Birinin kötülüğünü söyleyince, o kimse kötülenin gözünde sevimsizleşir, onu hatırladığında sanki yılan görmüş gibi olur. Bu nedenle gece-gündüz irem bahçeleri görmek varken, niçin dikenlerin ve yılanların bulunduğu bir yerde dolaşıyorsun? Bütün insanları sev ki; daima çiçekler ve gül bahçeleri içinde olasan. Eğer hepsini düşman bilirsen, düşmanların hayali gözünün önüne gelir ve sanki gece gündüz dikenlikler ve yılanlar arasında gezmüş gibi olursun. Şu hâlde herkesi seven ve her şeyi hoş gören evliyâ, bunu –Allah saklasın– başkaları için değil, gözlerine çirkin, sevimsiz ve iğrenç bir hayal görünmesin diye yaparlar. Mademki bu dünyada insanları tahayyül ve yâd etmek mutlaka zaruridir ve bundan kaçınılamaz; o hâlde iğrenç ve çirkin hayallerin zihnini ve yolunu karıştırmaması, bozmaması için insanları anarken hepsinin (zihninde) hoş ve iyi (hayallerle) olmasına çalış. Binâenaleyh halk hakkında yaptığın her şey ve onları ister iyilikle ister kötülükle anman (faydası veya zarar) tamamıyla sana ait olur. Bu bakımdan Cenâbı Hak buyurur ki: 'Kim, iyi bir iş yaparsa, kendi nefesine ve kim kötü bir iş işlerse kendi aleyhine yapar;² ve 'O'nun için her kim bir zerre ağırlığınca iyilik ederse onu görecektir ve her kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görecektir."³

Mevlânâ, İslâm düşünce geleneği doğrultusunda rûh ve bedenden müteşekkil bir varlık olarak kabul ettiği insanın, olaylara ve kişilere bakış açısını belirleyen algının temelde iki benlik algısından neş'et ettiğini belirtir. Buna göre insan bir şeye ya sınırlı olan *mevâhûm* benlik penceresinden yahut da ezeli benliğinin gönül gözü ile bakmaktadır. Mahdût olan benlik, nefsanî istek ve arzularla örülü olduğu için; kendinden başka kimseyi beğenmeyen ve her şeyin kendi menfaati doğrultusunda cereyanını isteyen bir bencillik ve kibire sahiptir. Dolayısıyla baktığı olayları ve kişileri bu zaviyeden değerlendirir. Mevlânâ, böyle bir bakış açısıyla yapılan değerlendirmenin, insana huzur ve rahatlık vermeyeceğini; etraftaki şeylerin insanı rahatsız eden bir mahiyette algılanacağını belirtir. Çünkü Mevlânâ'ya göre insanın gördüğü âlem, aslında gerçek âlemin sınırlandırılmış ve indirgenmiş bir çıkarsamasıdır. Âleme yüklediği kendi anlam dünyasından ibarettir. Bu yüzden dış âlem, insanın bilinçlilik durumunun bir tanığı ve içsel durumunun dıştaki bir görüntüsü gibidir. Binâenaleyh insan nasıl düşünürse gerçekte öyle algılamakta;⁴ yani algıladığımız gerçeklik, kendi bilinç durumumuzu yansıtmaktadır denilebilir.⁵ Diğer bir ifadeyle her bilinç durumu, kendi gerçeklik tanımını ortaya çıkarmaktadır.

Mabdût benlik algısının, eşyâyı olumsuz algılamasının diğer bir nedeni Mevlânâ'ya göre şudur: İnsanın ten ciheti, fânî ve değişken olduğundan, âlemdeki kevn u fesâddan zeval ve yok oluşu görür. Her bir zeval ve bozuluş ise sadece bu cihetten hayatı algılayan kişiyi hüzne sevk eder. Hâlbuki ezeli benlik ebedîdir; benlik algısı da ebedî olan cihete yöneliktir. Bu yüzden algılamalarında istikrar ve bekâ; dolayısıyla huzurlu bir bakış hâkimdir. Ezeli benlik algısı, sûretteki değişimlerin ve kevn u fesâdların ardındaki değişmez gerçekleri gördüğünden, sûretteki zevaller onu fazla etkilemez.

¹ *Mesnevî*, c. II, b. 602-11.

² Fussilet 41/46.

³ Mevlânâ, *Kütâb u Fihî Mâ Fihî*, s. 201; Konuk çev., ss. 182-3; Anbarcıoğlu çev., (İstanbul 1954), ss. 295-6; Gölpinarlı çev., s. 174.

⁴ Walsh & Vaughan, *Ego Ötesi*, s. 27.

⁵ İnsan bilincinin söz konusu mahiyetine ilişkin geniş bilgi için ayrıca bkz. Ken Wilber, *The Spectrum of Consciousness*, Wheaton: The Philosophical Publishing House, 1977.

Mevlânâ bu iki farklı bakış açısına işaret etmek üzere, ülkeyi kasıp kavuran bir kıtlık yılında bir zâhidin hikâyesini anlatır. Zâhid, ailesinin kalabalık, kendisinin de hiçbir şeyi olmamasına rağmen diğer insanlar gibi sızlanıp kıtlıktan yakınmaz. Bütün insanları hüzne sevk eden kıtlık felaketi, zâhidin neşesini dahi bozmaz. Mevlânâ, hikâyedeki zâhidin olumlu düşünebilmesinin gerekçesini; zâhidin, olaya ten penceresinden değil, can penceresinden bakması şeklinde îzah eder. Bu hususu, zâhidin halka hitabı vesilesiyle şöyle dile getirir:

“Ey aşâğılık kavim, siz, ten Firavununun dostusunuz... onun için Nil size kan görünmede.

Hemencecik akıl Musa’sına dost olsanız kan görmez, ırmak suyunu görürsünüz.

Babanla aranda bir şey geçti mi babanı köpek gibi görürsün, gözüne böyle görünür!

Senin baban, köpek değildir ama o cefanın tesiri ile senin gözünde o hâle gelir; öylesine bir merhametli adam bile sana köpek görünür!

Kardeşleri Yusuf’a haset ediyorlar kızıyorlardı... bu yüzden onu kurt şeklinde gördüler.

Fakat babanla barıştın da kızgınlığın geçti mi köpek ortadan kalkar, baban, sana ateşli bir dost olur.”¹

Mevlânâ, mahdût ten varlığı zaviyesinden olaylara bakanın, eşyâyı olduğundan farklı göreceğini; bu yüzden kişinin mahdût benlik sınırlarını aşması gerektiğini vurgular.² Bu gerekliliği vurgulamak üzere *Mesnevî*’deki cinsel içerikli fıkralardan biri olan armut ağacı fıkrasını anlatır.³

Mevlânâ’ya göre olumlu düşünmenin diğer bir faydası; hayatta karşılaşacağı olumsuz durumlara karşı insanı dirençli kılmaktır. İnsan, ancak bu sayede hayatın hadisatına karşı enerjik kalabilir. Mevlânâ bu hususu şöyle ifade eder:

“Güzel bir hayale, bir düşünceye dalsın. (Çünkü) iyi ve olumlu düşünce, insanı geliştirir.

Hayvan, ota semirir, insan da yücelikle, şerefle gelişir.”⁴

“İnsanoğlunun beslenip gelişmesi hayaldendir. Eğer onun hayalleri, güzel (sahib-i cemâl) olursa! (hayal sahibi de güzel ve huzurlu bir hayat yaşar)

Yok... Eğer hayalleri nâhoş ise ateşten eriyen mum gibi erir gider.

Eğer Hudâ seni yılanların, akreplerin içindeyken bile güzel hayallerle (ayakta) tutarsa

Yılanlar, akrepler sana munis olur. Çünkü senin o hayalin, bakını altın yapan bir simyâdır.”⁵

Mevlânâ’ya göre her türlü olumsuzluğa karşı insanı dirençli kılan; gönlündeki kuvvetli inançtan beslenen hayal ve ümididir. Yusuf örneği üzerinden bu hususu Mevlânâ şöyle ifade eder:

“Yusuf, (rüyâsında) güneşle yıldızların, huzurunda kullar gibi secde ettiklerini gördü de o rüyâyı adamakıllı inandı, kuyuda da ondan başka bir şey ummuyordu, zindanda da.

O (hayale) dayanmakta, onu beklemekteydi. Ondan başka ne kulluktan derdi vardı, ne de az çok kınanmaktan!

Rüyâsı, mum gibi gözünün önünde yanmakta, onu aydınlatıp durmaktaydı; rüyâsına güveniyordu.

Yusuf’u kuyuya attıkları zaman Hak’tan kulağına şu ses gelmişti:

Ey yiğit, sen bir gün padişah olacaksın. O vakit seni kınayanların sözlerini, yüzlerine vurursun.

Bunu söyleyen görünmüyordu ama gönül, söyleyenin eserini tanıyordu.

O sestene cana bir kuvvet, bir rahat, bir huzur geliyordu.

İbrahim’e ateş nasıl bir gül bahçesi kesildiyse; o ses yüzünden kuyu da Yusuf’a gül bahçesi kesilmişti.

Gayri ne cefa geldiyse o kuvvetle tahammül etti, neşeyle çekti.”⁶

¹ *Mesnevî*, c. IV, b. 3253-8.

² *Mesnevî*, c. IV, b. 3540-3.

³ Fıkra için bkz. *Mesnevî*, c. IV, b. 3544-57.

⁴ *Mesnevî*, c. VI, b. 289-90.

⁵ *Mesnevî*, c. II, b. 594-7.

⁶ *Mesnevî*, c. III, b. 2334-43.

Olumlu düşünme, insanın başına gelen musibetlere karşı tahammül gücünü artırdığından Mevlânâ, olumlu düşünme ile sabır ilişkisine işaret eder.¹ İnsan, zorluklara sabrederken, karşılaştığı olayın olumlu yönlerini görerek adeta çekeceği ıstırapı tatlılaştırabilir. Bu sayede durumdan nasıl istifade edeceğinin ve kârlı şekilde çıkacağı yollarını keşfeder. Altın madeninin ateş potasında erimesini, yüzün tebessümüne teşbih eden Mevlânâ, insanın karşılaştacağı en çetin durumları dahi olumlu düşünme sayesinde mütebessim bir şekilde karşılamasını, anınma sürecinin ayrılmaz bir parçası kabul etmektedir.²

Olumlu düşünmenin temelinde dinî literatürdeki hüsnüzanın yattığını söyleyebiliriz. Hüsnü zannını koruyan bir mümin, aslında olumlu düşünme konusundaki maharetini geliştirmektedir. Bu gelişimin zirve noktasında ise sûfi literatüründeki diğer bir kavram ile karşılaşmaktadır. Bu kavram, *rızâ*dır. Hâl yahut makâm olduğu hususunda sûfler arasında farklı görüşler bulunan *rızâ*,³ bütün tasavvuf ekollerinin yer verdiği ve sâlikin sahip olması gereken temel meziyetlerden biridir.

Mevlânâ'ya göre insanın olaylara dair olumlu bir bakış açısı geliştirebilmesi, kaza ve kader inancıyla yakından ilgilidir. Şöyle ki kâinata meydana gelen her bir olayın en ince ayrıntısına kadar ilahî ilme uygun cereyan ettiğini bilen, bir yaprağın dahi ilahî kudretin izni olmaksızın yere düşmeyeceğine inanan mümin, alınan tüm tedbirlere rağmen başa gelen bir musibet ve olayın, Cenâbı Hakk'ın ilminin malumu olduğunu, O'nun irâde ve iznine tabi olarak geldiğini bilir. Bu sayede "Olan şeyde hayır vardır (*el-Hayrı fî mâ vakaa*)" düsturunu, onu *rızâ*'ya eriştirecek bir ilke olarak benimser. Mevlânâ Behlül ile bir derviş arasında geçen ve bu bilinci örneklendiren şöyle bir diyalog aktarır:

"Behlül,⁴ dervişin birine 'Ey derviş, nasılsın? Anlat bakalım?' dedi.

Derviş dedi ki: 'Dünyadaki bütün işler daima bir adamın dilediği gibi olur; seller, ırmaklar istediği gibi akar, yıldızların hareket ve tesirleri onun hükmünce gerçekleşir; yaşam ve ölüm, onun birer çavuşu olur da emri doğrultusunda istediği yere giderlerse; dilediği yere taziye haberi, dilediği yere müjdeli haber yollar; yolcuların hepsi, onu izler, yolda kalanlar onun hilesiyle yolda kalırsa; onun fermanı ve rızâsı olmadıkça âlemde hiçbir ağz gülemmezse; (böylesine bir kudrete sahip) bir adamın hâli nasıl olur (sence?) İşte (rızâ sayesinde) ben, o hâldeyim.'

Behlül, padişahım doğru söyledin. Bu hâle sahip olduğun nurundan da belli, yüzünden de anlaşılakta."⁵

Mevlânâ'ya göre olumlu düşünmeyi sağlayan hususlardan bir diğeri; bir olay karşısında verilecek tepkinin, Allah tarafından izlendiğinin yani imtihan edildiğinin farkında olabilmektir. Karşılaşılan her bir musibet ve kederi imtihan için Allah tarafından gönderilmiş bir misafire benzeten Mevlânâ, misafirin, konakladığı yerde güler yüzle ağırlanması gereğine işaret eder. Çünkü misafir, muhakkak geldiği yere dönecek ve kendisine nasıl muamele edildiğini anlatacaktır.

Mevlânâ, bu ana fikri vurgulamak üzere "*Ağrlayacakları misafiri istemeyen bir hanımın, kocasına yağmur başladı, misafir de boynumuzda kaldı*" şikayetiyle ilgili hikâyeyi anlatır.⁶ Akabindeki şu beyitlerde olumlu düşünme tekniği hakkında bizlere bazı ipuçları verir:

"İnsan bedeni, bir misafirhâneye, çeşitli düşünceleri de ayrı ayrı gelen konuklara benzerler. Ârif, o neşeli ve gamlı düşüncelere râzıdır, âdeta gariplerin hatırını hoş eden Hâlil Peygamber'e (as) benzer. Onun kapısı, misafir ağırlamak için daima kâfire de açtı, mümine de, emîn olana da açtı, hâine de. Bütün konuklara güler yüz gösterirdi.

¹ *Mesnevî*, c. II, b. 598-9.

² Bkz. *Mesnevî*, c. VI, b. 3896.

³ Afîf, *Tasavvuf*, ss. 308-9; Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev.: Sadık Kılıç, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 97; Yılmaz, *Anabâtlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 176-7. Tasavvufî düşüncede hâl ve makâm konusunda ayrıca bkz. bkz. Yüksel Göztepe, *Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006. Cüneyd-i Bağdadî ve Hallâc-ı Mansûr'un hâl ve makâm konusuna ilişkin bazı değerlendirmeleri için bkz. Darshan Singh, "Cüneyd ve Hallâc'ın Sünnet, Ahvâl ve Makâmât'a Karşı Tutumları", *Tasavvuf*, çev.: A. Cahit Haksever, sayı: 4, Ankara 2000, ss. 231-8; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1991, ss. 51-8.

⁴ Behlül'ün Abbasi hâlifelerinden Harun Reşid'in süt kardeşi olduğu ve meczup bir kişi olduğu bildirilmektedir.

⁵ *Mesnevî*, c. III, b. 1884-91.

⁶ bkz. *Mesnevî*, c. V, b. 3647-75.

Civanım! Bu beden, bir konuk evidir. Her sabah, oraya koşa koşa yeni bir konuk gelir.
Sakin bu konuk, benim boynumda kaldı, deme. Birazdan yine uçar, *yokluk âlemine* gider.
Gayb âleminde gönlüne ne gelirse konuktur, onu hoş tut.”¹

Olumlu düşünmenin karşı kutbunda ise dinî literatürde sûizan denilen olumsuz düşünme yatmaktadır. Mevlânâ, sûizannın, insanın hakikati görmesinin önünde büyük bir engel oluşunu şöyle ifade etmektedir:

“Kötü zan sahibi olan kişi, yüz nişan da olsa doğruyu işitmez.”²

“Kötü zanda bulunanın işi, daima çirkindir. Dostun hakkında da kendi kitabını okur o.”³

Mevlânâ, sûizannı, bir bakış açısı hâline getiren kişinin bu düşüncesinin, onu zihnen hastalandıran bir illet olduğunu belirtir.⁴

Mevlânâ’ya göre insan, oluş ve bozuluşla muallel bu kevn u fesâd âleminin ötesindeki *mânâ* boyutuna bakarak olumlu düşünme tekniğini geliştirebilir. Çünkü geçici olan ve kesreti haiz olan bu *sûretler âlemi*, tefrika ve olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Binâenaleyh bu âlemin sûretine bakan, onda kan, gözyaşı, savaş ve felaketlerden başka bir şey göremez. Mânâya bakan kişi ise âlemdeki insicam ve vahdeti fark eder, bu sayede huzur bulur. Bu yüzden Mevlânâ, âlemin sûretinde güzellik görebilmenin yolunun, onun mânâsıyla uzlaşmak olduğunu belirtir.⁵

Mevlânâ’nın varlık anlayışına göre müşâhede ettiğimiz bu sûretler âlemi, mânânın bir tezahürü, sanal bir yansımasıdır. Bunu bilenler âlemin sûretindeki hadisattan olumsuz şekilde etkilenmez. Bu ön kabul Mevlânâ’yı şu fikre sevk etmiştir diyebiliriz. Madem burada görülenler bir akis ve yansımadan ibarettir; o hâlde insan, dünyanın her türlü zorluğuna katlanabilecek gücü kendisinde bulabilir demektir.

İnsanın olumlu düşünmesini sağlayan hususlardan bir diğeri Mevlânâ’ya göre, yaşamdaki hiçbir şeyin mahza kötü ve mutlak batıldan ibaret olmadığı bilincidir.⁶ İnsan, kişisel dünyasında an be an değişmelerin yaşandığı bir öznedir. İnsanın bireysel bilinci, istikrarlı bir sürekliliğe sahip değildir. İhtiyaçlar, niyetler ve bakış açısı doğrultusunda insan bilincinde de bir izafiyet ve değişimin yaşandığı gözlenmektedir.⁷ Bu izafiyette, kişinin bireysel bilincinin geçiciliği⁸ yanında kültürden kültüre değişen ahlâk kurallarındaki farklılıklar da etkili olmaktadır.⁹ Varlık dairesinde vücut bulan hiçbir şey, Mevlânâ’ya göre varlığı itibariyle mahza kötü değildir.¹⁰ Çünkü yaratılış, yokluk âleminde meydana geldiğinden var oluş düzeyinde tezahür eden her şey, zıddıyla dengelenerek simetrik olmak durumundadır.¹¹ Ayrıca dünyada ortaya çıkan her bir şey, onu gerektiren bir nedenden dolayı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dünyadaki bir şey, ne mutlak hak ne de mutlak olarak batıl ve kötü diye tavsif edilebilir. Doğru ve yanlış, o şeyin bizzat mahiyetinde değil; insanın kullanım ve istifade şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aynı şey, bir insana iyi diye görünürken diğere kötü görünür. Mevlânâ, bu hususu şöyle ifadelendirir:

¹ *Mesnevî*, c. V, b. 3544-6.

² *Mesnevî*, c. II, b. 2714.

³ *Mesnevî*, c. V, b. 1981.

⁴ *Mesnevî*, c. III, b. 1579-80.

⁵ *Mesnevî*, c. IV, b. 3259-68.

⁶ Düşünce tarihinde “Kötülük Problemi” başlığı altında işlenen bu konuya ilişkin bazı düşünürlerin değerlendirmeleri için bkz. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., (6. baskı), Ankara 1997, ss. 147-54; Mevlüt Bayraktar, “İkbal’de Tanrı’nın Kudreti ve Kötülük Problemi”, *Tasavvuf*, sayı: 7, Ankara 2001, ss. 185-93.

⁷ İnsan algısının izafiliğine ilişkin bkz. J. Bruner & C. C. Goodman, “Value and Need as Organizing Factors in Perception”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42. sayı, 1947, ss. 33-44.; William James, *The Principles of Psychology*, New York: Dover Publications, 1950, “The Stream of Consciousness” başlıklı bölüm, ss. 224-90.

⁸ Bkz. Omstein, *Yeni Bir Psikoloji*, ss. 46-8.

⁹ Grof, age., s. 120. İyi ve kötünün göreceği, J. Paul Sartre’in *Şeytan ve İyi Tanrı* adlı oyununda sanatsal bir anlatımla dile getirilmektedir. (J. P. Sartre, *The Devil and the Good Lord*, New York: Alfred a. Knopf, 1960.

¹⁰ Bu vurgunun ıstılahi bir anlatımını İbnü’l- Arabî’nin tasavvuf felsefesinde görmekteyiz. Bu düşünceye göre kevnin tamamı, ilahî isimlerden/kelimelerden meydana gelmiştir. Her varlık kendi rabbinin/Rabbü’l-Has bir tecellisidir. İlahî özün yalnızca belirli bir yönüdür. (Bu yönde bir değerlendirme bilgi için bkz. “İbn Arabî ve Jung’da Aktif İmgelem”, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, ss. 111-29).

¹¹ Grof, age., s. 125.

“Ne şaşılacak şey! Bir hadise bir yönden ölüm, öbür yönden dirilik ve sevinçtir.

Şu bir yönden tatlıdır, zevk vericidir. Diğer bir yönden de öldürücü ve azap vericidir.”¹

“Allah’ın yarattığı bir şey, abes değildir. Kızgınlık, hilim, öğüt, hile... hepsi doğrudur.

Bunların hiç biri mutlak olarak hayır değildir. Aynı zamanda mutlak olarak şer de değildir.

Her birinin yerinde faydası vardır, yerinde de zararı. Onun için bilgi vaciptir, faydalıdır.

Yoksula verilen öyle cezalar vardır ki sevap bakımından ekmekten de iyidir, helvadan da.

Çünkü helva, vakitsiz yenirse safra yapar. Hâlbuki helva verilecek yerde ona bir sille vurulsa kötülükten kurtulur.”²

Mevlânâ’nın bahsettiği bu bilinç hâli, insanın kötü ve olumsuz gibi gördüğü şeylerdeki olumlu yönleri görebilmesi bakımından önemlidir. Mevlânâ, anlattığı bir hikâyede bunu şöyle vurgulamaktadır. Yıllardır sevgilisine bir türlü kavuşamayan bir âşık, zalim bir bekçiden saklanmak için girdiği bağda sevgilisini bulur. Önceden nefret beslediği bekçiye, onu sevgilisine ulaştırdığı için hayır dualar etmeye başlar. Mevlânâ, hikâyede remiz edildiği gibi hayatta karşılaşılan birçok olumsuz şeyin sonuçta insan için bazı hayırlara vesile olabileceğini belirtir.³ Kötülüğün iyilikle sarmal mevcudiyetine dikkatimizi çeken Mevlânâ, bunu anlamak için empatinin gerekliliğine ise şöyle işaret eder:

“Allah, öyle bir Allah ki, insanlar, ümitsizliğe düştükten sonra yağmur yağdırır. Nice uzaklık vardır, yakınlığa sebep olur. Nice talihler, kutluluklar vardır ki, kötülük isteginden gelip çatar. Bu sûretle de Allah’ın, kulların kötülüklerini, iyiliklere döndürdüğü bilinir.”⁴

“Bekçi herkese zehirdi, fakat ona panzehir! Bekçi, onun sevgilisine kavuşmasına sebep olmuştur.

Dünyada mutlak olarak (bütünüyle mahza) kötü olan bir şey yoktur. Bilmiş ol ki kötülük, nispet itibarıyla, izafidir.”⁵

Âlemde hiçbir zehir, yahut şeker yoktur ki birine ayak, öbürüne ayakbağı olmasın!

Evet... birine ayak olur, öbürüne pranga. Birisine zehirdir, öbürüne şeker gibi tatlı!

Yılanın zehri, yılanı hayattır, insana ise ölüm!

Deniz mahlûklarına deniz, bağ, bahçe gibidir... fakat karada yaşayanlara ölümdür, dağdır!

Ey iş eri (olan), bu nispeti birden tut da böylece bine kadar saya dur!

Zeyd, birisine göre şeytandır, öbürüneyse sultan!

O, Zeyd pek yüce bir kişidir der... bu, Zeyd, gebertilecek bir kâfirdir der!

Zeyd, bir adamdır ama ona öyledir, buna ise baştan başa zahmettir, ziyandır!

Eğer onun, sana göre de şeker hâline gelmesini istiyorsan var, onu âşıklarının gözüyle gör!

O güzele kendi gözünle bakma... isteneni, isteyenlerin gözüyle gör!

Kendi gözünü yum.. gözünün yerine, ona âşık olanlardan ariyet bir göz edin...

Hatta ariyet olarak ondan bir göz, bir görüş al da onun yüzüne, o gözle bak!

Bak ki ona bakmaktan bıkip, usanmayasın...”⁶

¹ *Mesnevî*, c. IV, b. 3095-6.

² *Mesnevî*, c. VI, b. 2597-2601.

³ Mevlânâ’nın bu görüşünün “Hoşlanmadığınız şeyde sizin için hayır, hoşlandığınız şeyde de sizin için şer olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz” ayetinden (Bakara 2/216) mülhem olduğu söylenebilir.

⁴ *Mesnevî*, c. V, b. 1772’den sonraki başlık.

⁵ Burada bahsedilen bazı insan eylemlerindeki kötülük değildir. Örneğin birini öldürmek, haksızlık etmek kötülüktür ve bunun izafiliği yoktur. Bütün toplumlarda asırlarda hırsızlık, adam öldürmek kötü bir şeydir. Burada bahsedilen daha üst dairedeki bir kavramdır. Bahsedilen kötülük eylem ve irâdesi dışında gelişen reel hayata ilişkin işleyişe yöneliktir. Dogmatik bir kural değildir. Yani burada kötülüğün izafiliğinin söylenmesi örneğin birinin diğerine yaptığı haksız bir eylemi, zulmü haklı çıkarmaya yönelik değildir. Ancak reel olarak bir kişi diğerine haksızlık yapıyorsa haksızlığı yapana nispetle bu bir haksızlık değildir. Ona soracak olsanız hakkını almadır veya kendine uygun olumlu bir sebep olacaktır. O işin kötülüğü ise o mağduriyete uğrayana nispetlidir. Yani burada bir işin haklı veya haksız oluşuna ilişkin normatif bir hükümden ziyade olgusal bir tespit yapılmaktadır denilebilir.

⁶ *Mesnevî*, c. IV, b. 64-78.

Mevlânâ'ya göre kötülüğün mevcudiyetinden insanın olumsuz etkilenmemesi sağlayan diğer bir husus; kevndeki her şeyin, kendi zevci (eşi) ile yaratılmış olduğu bilincidir. Şöyle ki Mevlânâ'ya göre iyi, var olmak için kötü dediğimiz şeyin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Mevlânâ, kötülerin kötülüğü olmasa, iyilerin iyiliklerinin de bir anlamının kalmayacağını, her ikisinin birlikte yaşamda bir denge unsuru olduklarını, bunun da ilahî hikmetin bir gereği olduğunu şöyle belirtir:

“Allah dilediğini yapar, pazanında her ikisi için de ayrı alıcı var.

Dikenliğin gıdası ateştir; sarhoş dimağının gıdası da gül kokusu.

Bir leş, bizce kötüdür, pistir ama domuzla köpeğe şekerdir, helvadır.

Pisler, şu pisliklerini yapa dursunlar, sular da pisleri arıtmaya çalışırlar.

Yılanlar zehir saçar, acılar bizi perişan eder ama bal arıları dağlarda, kovanlarda, ağaçlarda baldan şeker ambarları doldurur.

Zehirler, tesirlerini yapıp dururlar ama panzehirler de hemen o tesirleri gideriverir.”¹

Mevlânâ, iyi ve kötü arasında süregelen mücâdeleyi pazara gelen müşteriye kandırmak ve fiyatı yükseltmek için mahsustan kavga edenlerin satış hilesine benzetir. İlahî varlık boyutuna nispetle yaşamdaki bu mücâdelenin, bir hikmete mebni olduğunu ifade eder. ² Bu yüzden insan, başına gelen musibetlerde dahi olumlu düşüncesini terk etmemeli, bu olayın kendisine kazanımlarının ne olduğunu araştırmalıdır. Diğer bir ifadeyle insan, ben bu olaydan ne öğrendim sorusuna daima cevap aramalıdır. Mevlânâ, bunu vurgulamak üzere vaaza başlayınca sürekli kötü kimselere dua eden bir vâizin hikâyesini anlatır.³ Vâize bu yaptığının sebebi sorulunca, bundaki hikmeti vâiz lisânından şöyle dile getirir:

“Ben onların (kötülüklerindeki gizlenen) iyiliği gördüm; bu yüzden de onlara dua etmeyi kendime âdet edindim.

Bana o kadar kötülükte bulundular, o derece zulüm ve cevir ettiler ki nihayet beni şerden kurtardı, hayra ulaştırdılar.

Çünkü ben ne vakit dünyaya yöneldiysem onlardan eziyet görür, meşakkat çeker, dayaklar yerdim. Böylece iyilik tarafına kaçardım; beni o kurtlar yola getirirlerdi.

Benim iyiliğime sebep oldular; ey akli başında adam, bu yüzden onlara dua etmek, boynumun borcudur benim!”⁴

Yukarıda ifade edilen husus, Mevlânâ'nın düşünce sistemi açısından şöyle değerlendirilebilir. İnsanın başkalarından gördüğü kötülük, ya dünyevî bir menfaat ve çıkar çatışmasından dolayıcıdır; ya da insan, kendi nefsinden neşet eden bir kötülüğün karşılığını görmektedir. Şayet kötülüğün sebebi, dünyevî bir menfaat ise o kişiden görülen hile ve haksızlık sayesinde insan, kendini Allah'tan alıkoyan bir şeye gönlünü bağlamaktan kurtulmuştur. Ayrıca uğradığı bu zulüm sebebiyle Hakk'a yönelir, bu da onu manevî açıdan yüceltir. İnsanın başına gelen kötülük, şayet kendi yaptığı bir hatanın, nefsinin bir kötülüğünün mukabili ise gördüğü bu kötülük, kendi kötü huyunu düzeltmesi için uyarıcı vazifesi yapar; bu sayede insan, ahlakını güzelleştirir. Binâenaleyh olumlu düşünen insanın, her iki durumda da kâr içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünme tarzının, müminin bir vasfı olduğunu Peygamberimiz (sav) bir hadisinde şöyle dile getirir: “Müminin, şu özelliği ne kadar güzeldir. Eğer kendisine bir nimet erişirse şükreder ve bu onun için hayır olur. Eğer bir musibete uğrarsa sabreder ve bu da onun için hayır olur (Her hâlukârda kârdadır).”⁵

Olumlu düşünmenin insana sağladığı faydalardan bir diğeri; kötü olayların zihinde bıraktığı etkiyle ilgilidir. Zira başına gelen kötü bir olaydan ziyade insanı esas yıpratana, o olayın insan zihninde bıraktığı izdüşümüdür. Olay, dış dünyada anlık yaşanır; bir kere olup biter. Buna rağmen olayın insan zihnindeki izdüşümü, sürekli insanla beraberdir. Adeta zihninde her an yeniden yaşanmaktadır. Çoğu insan, birkaç dakikalık bir olayın dehşetli imgesini, bir ömür boyu kendi ile birlikte yaşatarak adeta hayatının bütünü

¹ *Mesnevî*, c. VI, b. 29-35.

² *Mesnevî*, c. IV, b. 3014.

³ Bkz. *Mesnevî*, c. IV, b. 81 vd.

⁴ *Mesnevî*, c. IV, b. 86-90.

⁵ Hadis için bkz. *Müslim*, Zühd 64; *Dârimî*, Rikâk 61.

o şey ile karartmaktadır. Olumlu düşünme sayesinde kişi, kötü bir olayın zihnindeki imgesini, olumluya çevirebilirse, bu sayede o olayın, kişiliği ve daha sonraki yaşamı üzerindeki etkisini rehabilite etmiş olmaktadır. İnsan başa gelen musibet ve stresli durumları iyi yönetebildiği takdirde uyum sağlama, alışkanlık kazanma, başa çıkmayı öğrenme, zorluklarla daha dirençli olma gibi olayın birçok olumlu yönlerinden istifade edebilir.¹

İnsan, bütün çabasına rağmen bir kişi hakkındaki olumsuz imgesini yenemiyor, o kişiye karşı nefret besliyorsa, Mevlânâ'nın o kişiye tavsiyesi somut bir adımdır. Bu da nefret duyulan kişiye iyilik yapmasıdır. Yaptığı bu iyilik ile insan, kendi içindeki kötülük imgesinden kurtularak, gönül huzuru elde edeceğinden bir bakıma kendi kendine iyilik etmiş olacaktır. Mevlânâ bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Allah için halka hayır yap, yahut kendi canın için herkese hayırda bulun da.

Daima gözüne dost görünsünler... gönlüne kin yüzünden çirkin sûretler gelmesin!”²

“İyilik ettiğin müddetçe görürsün ki iyi yaşamaktasın gönlün rahat.

Fakat bir kötülükte bulundun, bir *fenalık* ettin mi o yaşayış, o zevk gizleniverir.”³

¹ Roberta Conlan, *Zibnin Halleri*, çev.: Derya Duman, Phoenix Yay., Ankara 2001, s. 84.

² *Mesnevî*, c. IV, b. 1979-80.

³ *Mesnevî*, c. VI, b. 3487-8.